

Barbora Spalová
Ivana Lukeš Rybanská
a kolektiv

Vize zdaru, vize zmaru

Proměny církví v Česku
a na Slovensku
v kontextu restitucí

Vize zdaru, vize zmaru

Proměny církví v Česku a na Slovensku v kontextu restitucí

Barbora Spalová, Ivana Lukeš Rybanská a kolektiv

Recenzovali:

prof. Pavel Hošek, Ph.D.

Mgr. Juraj Majo, PhD.

prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., dr. h. c.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Redakce Petra Zelená, Jana Jindrová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

Text © Barbora Spalová, Ivana Lukeš Rybanská a kol., 2023

Illustrations © Michaela Kukovičová, 2023

Cover photo © Karel Šimon OP, 2023

Tato kniha vznikla v rámci projektu *Proměny církevních morálních ekonomik v ČR a SR v kontextu restitucí a odluky od státu* podpořeného Grantovou agenturou ČR, č. projektu 19-08512S.

ISBN 978-80-246-5623-6

ISBN 978-80-246-5684-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Seznam zkratek	7
Úvodní poznámky <i>(Barbora Spalová, Adam Gajdoš, Ivana Lukeš Rybanská)</i>	8
Přehled důležitých událostí po roce 1948 <i>(Barbora Spalová, Ivana Lukeš Rybanská, Miroslav Tížik)</i>	18
Krátké představení studovaných církví <i>(Adam Gajdoš, Ivana Lukeš Rybanská)</i>	22
Obraz církví v mediálním referování o restitucích a odluce <i>(Veronika Frantová)</i>	27
Čo (ne)zhorí, to (ne)zhnije. Predstavy o budúcnosti v prostredí českých a slovenských cirkví <i>(Barbora Spalová, Adam Gajdoš, Martin Nosál)</i>	45
Manažeři, nebo sourozenci stvoření? České cirkve v roli hospodářů v krajině <i>(Vojtěch Pelikán)</i>	83
Církevní školy chtějí být Boží pro sekulární společnost <i>(Barbora Spalová, Ivana Lukeš Rybanská)</i>	105
Improvizace a tlumočení školních kaplanů <i>(Andrea Beláňová)</i>	133
Vývoj a kontexty právnej regulácie náboženského života v Česku a na Slovensku po roku 1989 <i>(Miroslav Tížik)</i>	151

Dvě dekády hospodaření českých církví v kontextu restitučních procesů (<i>Vilém Pařil, Vojtěch Müllner, Tereza Parks</i>)	181
Nakupujeme takové akcie, kde jsme si jisti. O církevních investicích a pastýřské impotenci (<i>Karel Čada</i>)	213
Závěr (<i>Barbora Spalová, Ivana Lukeš Rybanská</i>)	233
Přílohy	
Príloha 1: Registrované cirkvi a náboženské společnosti v Česku a ich možnosti	240
Príloha 2: Registrované cirkvi a náboženské společnosti na Slovensku a ich možnosti	253
Autorský kolektiv	259
Summary	261
Rejstřík	262

Seznam zkratek

BJB	Bratská jednota baptistov
CZŠ	Církevní základní škola
CSŠ	Církevní střední škola
ČBK	Česká biskupská konference
ČCE	Českobratrská církev evangelická
ČSFR	Česká a Slovenská federativní republika
ECAV	Evanjelická cirkev augsburského vyznania
ESŠ LM	Evanjelická spojená škola v Liptovskom Mikuláši
HN	Hospodářské noviny
KBS	Konferencia biskupov Slovenska
KN	Katolícke noviny
KSČ	Komunistická strana Československa
LN	Lidové noviny
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky
SGV	Stojanovo gymnázium, Velehrad
SPÚ	Státní pozemkový úřad
VOŠP	Vyšší odborná škola publicistiky

Úvodní poznámky

Barbora Spalová, Adam Gajdoš, Ivana Lukeš Rybanská

Co nového v církvích v Česku a na Slovensku?

Po roce 1989 se zdálo, že církvím konečně nic nebrání stát se opět sebevědomou a platnou součástí nově se utvářejících občanských společností v Česku a na Slovensku. Nárok církví na to, aby opět vstoupily do veřejného života, takřka nikdo nezpochybňoval, alespoň ne veřejně. Jejich tehdejší pozici ilustruje skutečnost, že úplně první restituční zákon z roku 1990 vracel část budov katolickým řádům a kongregacím. Očekávalo se, že komplexní řešení majetkových a právních vztahů církví a státu bude rychle následovat.

Na Slovensku se tak skutečně stalo. Ihned po rozpadu federace byl schválen zákon o zmírnění některých majetkových křivd způsobených církvím a náboženským společnostem, který vstoupil v platnost 1. ledna 1994. Oproti pozdějšímu českému zákonu z roku 2012 na Slovensku restituovalo pouze šest registrovaných křesťanských církví a židovské obce (v Česku patnáct církví a židovské obce).¹ Vzhledem k tomu, že restituce na Slovensku nebyly spojeny s nárokem na odvětu církví a státu, ke které nebyla politická vůle ani na jedné ze stran, byl rozsah restitucí celkově jiný, protože se nevyplácely žádné finanční náhrady, pouze se vracel nemovitý majetek.

Na Slovensku bylo provázání římskokatolické církve se státem stvrženo podpisem tzv. Vatikánské smlouvy v roce 2000. O rok později

1 Mezi oprávněné restituenty patřila v ČR také Bratrská jednota baptistů, která ale restituce po hlasování delegátů sborů v lednu 2013 odmítla s odůvodněním, že výše nabízené finanční náhrady mnohonásobně převyšuje hodnotu baptistům vyvlastněného majetku.

podepsaly i další registrované církve se státem obsahově podobnou smlouvu. Navazujícími smlouvami se slovenský stát například zavázal dále podporovat fungování církevního školství i náboženské vzdělávání na veřejných školách (viz kapitoly Improvizace a tlumočení školních kaplanů a Vývoj a kontexty právní regulácie).

V Česku vůle k vyřešení církevních restitucí kolísala a k funkčnímu kompromisu došlo až v roce 2012, takřka dvacet let po rozdělení společného státu. Aby restituční zákon prošel parlamentem (byť velmi těsně a za sporných okolností), musel být navázán na proces odluky církví od státu, který byl naplánován na roky 2013–2043. V první fázi se vydávaly nemovité majetky, o které církve přišly v rozhodném období od 25. 2. 1948 až do 1. 1. 1990, a to v celkové hodnotě cca 75 miliard korun. Za majetky, které nemohly být vydány, budou církve do roku 2043 čerpat finanční náhrady v celkové výši 59 miliard korun. Zároveň se jim každý rok snižuje o 5 % státní příspěvek na činnost, který přestane být úplně vyplácen v roce 2030. Během těchto přechodných let musí církve najít nové ekonomické modely svého fungování. Padesát devět miliard náhrad vypadá jako závatná suma, ale znamená to, že jsou církve v Česku bohaté? Jak moc je či není pravděpodobné, že přechod na samofinancování zvládnou?

S tím souvisí další otázky, které jsou platné i pro slovenské prostředí: Co si už dnes církve zaplatí samy a na co čerpají vázané dotace a proč? Jak církve pečují o krajinu, památky, bližní a potřebné, ale i o své vlastní věřící? Měly by sekulární státy činnost církví nadále podporovat, nebo se církve musí uživit samy?

Co a jak jsme zkoumali

Postrestituční hledání místa pro církve v Česku nás jako výzkumníky (a některé i jako členy církví) inspirovalo k systematickému studiu hospodaření církví nejen s restituovaným majetkem a náhradami. Zdálo se nám, že právě teď nastal okamžik, kdy se vedou zásadní koncepční debaty o tom, co je posláním církví a jak zabezpečit jeho realizaci. Rozhodli jsme se pro česko-slovenský výzkum, abychom mohli sledovat vývoj v zemích, které více než sedmdesát let sdílely stejný legislativní rámec pro život církví, ale od devadesátých let minulého století se vydaly po vlastních cestách. Hospodaření bylo pro nás ukotvením pro širší zkoumání vztahů mezi církvemi, státy a společnostmi.

Po dvou letech vylepšování naší grantové žádosti se nám podařilo přesvědčit i hodnotitele Grantové agentury České republiky o nosnosti projektu, a tak jsme se od ledna 2019 pustili do práce.

Celá tato kniha stojí na materiálech, informacích a pohledech, které s námi sdíleli naši výzkumní partneři. Během projektu jsme vedli (a zaznamenali) rozhovory s 189 jednotlivci, navštívili 50 měst a obcí, zúčastnili se setkání staršovstev, farních a ekonomických rad, napsali si stovky stránek terénních poznámek, mediální analýza stojí na korpusu 1 540 článků v mainstreamovém a vnitrocírkevním tisku, pracovali jsme s 60 legislativními dokumenty a prostudovali množství účetních závěrek farností a sborů. Během pandemie covidu-19 jsme následovali naše výzkumné partnery i do virtuálního prostoru.

Vytvořený materiál se soustředí na náboženská společenství působící v konkrétních místech – farnosti, sbory a také komunity vzniklé kolem církevních škol. Samozřejmě jsme mluvili i s představiteli ústředních organizací zkoumaných církví. Pro lepší poznání situací jsme se setkali s lidmi, kteří působení těchto společenství vidí zvenčí (typicky zastupitelé obcí či spolupracující organizací, kteří jsou v nějakém kontaktu s církví).²

Pro výzkum jsme vybrali tyto církve: římskokatolickou církev v obou zemích a Bratrskou jednotu baptistů v obou zemích, Českobratrskou církev evangelickou v Česku a Evanjelickou církev augsburského vyznání na Slovensku. Jde tedy vždy o dvě nejzastoupenější církve v obou zemích, a naopak drobné, relativně samostatné baptistické sbory, které zastupují alternativní modely hospodaření, samosprávy i služby ve srovnání s velkými tradičními lidovými církvemi.

Komparace všímající si podobnosti

Pracovali jsme v Česku a na Slovensku, tedy v zemích, které jsou z náboženského hlediska vnímány dost rozdílně. Na Slovensku k nám lidé přistupovali jako k výzkumníkům, kteří přicházejí z vysoce sekularizované země (přestože část našeho týmu je ze Slovenska), kde je církev ve více

2 V této knize se nevěnujeme klášterům (viz Spalová a kol. 2019) ani specifické roli kaplanů v různých sektorech (viz jiné práce Andrey Beláňové: Beláňová 2018; Beláňová 2020; Beláňová a Trejbalová 2020; Doskočil a Beláňová 2021). Církev vykonáváji mnohé veřejné služby ve prospěch společnosti, ve výzkumu je zastupuje církevní školství. Nezabývali jsme se podrobněji zdravotnictvím ani sociálními službami nebo humanitární prací.

méně bezmocném postavení. V Česku vyvolávaly zmínky o slovenských terénech naopak představy země, kde kostely každou neděli praskají ve svech.

Česko-slovenské komparativní studie religiozity a postavení náboženství ve společnosti se často soustředí právě na tyto zavedené rozdíly, zjevnější spíše v kvantitativních datech a „pohledu z výšky“ (Nešpor 2020, kriticky Tížik 2021). Naše zkušenosti z konkrétních terénů si samozřejmě všímají rozdílných kontextů, nicméně překvapivě poukazují i na mnohé podobnosti. Právě v oblasti hospodaření církví je rozdíl spíše v míře a rychlosti změny. V Česku církve řeší existenční problémy sborů a farností, jako jsou nedostatek laiků i kleriků či nutnost dorovnávat snižující se státní příspěvek. Na Slovensku jsou tyto problémy přítomné mírněji nebo jen v rovině pravděpodobných prognóz budoucnosti, způsobují však podobný tlak na změnu uvažování.

Pestrost ve výzkumném týmu

Náš výzkumný tým zahrnoval mnohé odbornosti: Barbora Spalová je sociální antropoložka, Vilém Pařil ekonom, Vojtěch Pelikán je environmentální antropolog, Martin Nosál teolog, Andrea Beláňová religionistka, další členové týmu – Miroslav Tížik, Karel Čada, Veronika Frantová, Adam Gajdoš a Ivana Lukeš Rybanská – jsou sociologové a socioložky různých zaměření. Výsledkem této spolupráce jsou různorodé analytické postupy, jejichž popisy najdete u jednotlivých kapitol.

Shodli jsme se na několika základních východiscích: jak chápeme situaci výzkumu, jaký typ otázek si budeme nad vytvořenými daty klást a v čem spatřujeme přínos této perspektivy pro společnost. V neposlední řadě jsme museli najít konsenzus ohledně toho, jak v našem vyprávění nechat mluvit Boha, kterého většina našich výzkumných partnerů považuje za klíčového aktéra.

Na počiatku boli... peniaze a mnohosť dohier

Impulzom pre prácu na tejto knihe bolo pozorovanie, že potreba finančnej udržateľnosti sa v cirkvách stáva motorom zmien. Bez ohľadu na to či v dôsledku „revolučnej“ finančnej odluky cirkví a štátu v Česku, alebo v dôsledku „evolučného“ rastu nákladov a poklesu aktívnych členov na Slovensku. Neistá budúcnosť a vedomie existenčného ohrozenia

núti cirkvi v oboch krajinách opätovne premýšľať nad svojím poslaním, prehodnocovať priority, nanovo naznačovať hranice a učiť sa úplne nové veci – napríklad strategické plánovanie, ekologické hospodárenie, či investovanie do finančných produktov.

Tradičný prístup k analýze spoločenských rolí cirkví v Česku a na Slovensku, reprezentovaný napríklad Zdeňkom Nešporom (2019), vychádza z radikálnej odlišnosti oboch krajín. V tejto perspektíve sa osud každej z krajín odvíja podľa svojbýtnej, historicky podmienenej logiky – a to navzdory desaťročiam spolužitia v jednom štáte, kultúrnej príbuznosti a spoločnému právnemu dedičstvu. V príbehu o dvojvaječných dvojčatách – o modernejšom, sekulárnejšom Česku a tradičnejšom, religióznejšom Slovensku – však zanikajú paralely a podobnosti súčasných výziev aj prístupov k ich riešeniu. Zriedkavo zostáva priestor pre otázku, v čom skúsenosti z jednej z krajín môžu byť inšpiráciou pre tú druhú.

V tejto knihe sme zvolili inú perspektívu. Hoci sme si vedomí systémových okolností, historických vplyvov a právnych obmedzení, chceme sa viac zamerať na to, ako si cirkvi hľadajú a nachádzajú zmysluplné cesty vpred. Naša kniha ponúka pohľad na procesy prehodnocovania poslania a učenia sa novým veciam. Ako prebiehajú vo vnútri a na hranách cirkevných spoločenstiev, na rôznych úrovniach – v ústrediach, v diecézach, v miestnych komunitách či s cirkvou spriaznených inštitúciách.

Na dobro nazeráme z mnohorakých perspektív – i v cirkvách

Neistota pri pohľade do budúcnosti – či už preto, že sa nedostáva peňazí, ľudí alebo priaznivých podmienok – spôsobuje napätie a miestami vedie k otvoreniu sporu. V ňom býva nutné obhajovať existujúce postoje, prípadne hľadať nové a obhájiteľné stanoviská. Je dobré veci udržať tak, ako sú? Alebo je dobré zmeniť kurz? Ako dobre nakladať so zdrojmi? Ako dobre pôsobiť v spoločnosti? Ako dobre zvládať zmenu, ktorou cirkvi prechádzajú?

Slovo „dobré“, „dobré“ v týchto otázkach pôsobí zámerne neurčito. To, čo je v danej situácii dobré, je totiž nutne predmetom vyjednávania a neraz konfliktu, v ktorých sa stretávajú rôzne princípy hodnotenia „dobrého“. To, čo sa javí z určitej perspektívy ako skvelé, môže byť z pohľadu inej, rovnako racionálnej a legitímnej logiky, úplný prepadáč.

Tento abstraktný popis mnohosti druhov dobra možno názorne ilustrovať na jednej z najzásadnejších otázok, ktorú si viacerí z autorov tejto

knihy kládli v detstve. Táto otázka znela: Ktoré auto je najlepšie na svete? Otec jedného z nás, študovaný automobilový konštruktér, mal na túto otázku našťastie jednoznačnú odpoveď: Záleží na tom, na čo to auto potrebuješ. Ak chceš vyhrať preteky na rýchlosť, bude to formula. Ak chceš previezť fúru štrku, bude to tatrovka. Ak ťa zaujíma bezpečnosť, ak variabilita využitia pre rodinu... zakaždým to bude iné auto.

Ak si teda cirkvi kladú otázky, ako majú dobre hospodáriť, ako dobre rozvíjať svoje pôsobenie, ako dobre naplánovať a zvládať zmenu – ponúkané a nachádzané odpovede budú záležať od kritérií úspechu, ktoré do diskusie vnesú účastníci. To, čo je „dobré“ z ekonomického hľadiska, ako napríklad rušenie farárskych miest vo vyľudňujúcich sa regiónoch, môže byť v napätí s „dobrom“ udržania tradície opretej o budovy a príbehy o pôsobení cirkví v minulosti. Ekonomické môže byť v rozpore s „dobrom“ efektívneho výkonu základných funkcií cirkví, akou je dostupná pastorácia či možnosť rozvíjať vzťahy s lokálnymi aktérmi. Proti čisto ekonomickému pohľadu sa tiež môže postaviť nárok na solidaritu, aby v cirkvi bohaté komunity podporovali tie zmenšujúce sa.

V dôraze na pluralitu kategórií morálneho hodnotenia, ktoré sú vnútorne súdržné a zároveň všeobecne zrozumiteľné, sme sa inšpirovali v diele francúzskych sociológov Laurenta Thévenota a Luca Boltanského. V teoretickom programe známom ako „pragmatická sociológia“ sa zaujímajú o schopnosť jednotlivcov samostatne vyhodnocovať a tvorivo „ospravedľovať“ morálnu hodnotu ľudí a vecí v najrôznejších sporoch, a pritom si stále vzájomne rozumieť (pozri napríklad *On Justification: Economies of Worth*, 2006). Otvorené argumentatívne spory totiž obnažujú, na čom ľuďom záleží. Na to, aby sa vynorili obhajujúce argumenty, pritom často stačí tušenie možného konfliktu, sebakritická reflexia či medializovaný naratív.

Pojem služba ako miesto stretnutia cirkví a verejného záujmu

Cirkvi typicky získavajú rešpekt okolitého sveta vtedy, keď ukážu svoju angažovanosť na poli verejných služieb. Či už ide o školstvo, sociálne služby, humanitárnu pomoc, či pamiatkovú starostlivosť, cirkvi sa v týchto oblastiach prezentujú dobrom zrozumiteľným i necirkevnej časti spoločnosti.

Pokorná a obetavá služba druhým patrí medzi kľúčové výzvy, ktoré Ježiš v evanjeliách svojim nasledovníkom ukladá: „... a kto chce byť

medzi vami prvý, bude sluhom všetkých. Lebo ani Syn človeka neprišiel, aby sa dal obsluhovať, ale aby sám slúžil a dal svoj život ako výkupné za mnohých“ (Mk 10, 44–45, Slovenský ekumenický preklad). Slovo „služba“ pritom môže znamenať rozmanité veci. Opatrovanie seniora môže byť napríklad profesionálnou sociálne-zdravotnou službou, ktorá má jednak ekonomický rozmer (je vykonávaná za úplatu), a jednak rozmer verejný (jej dostupnosť je vo všeobecnom záujme). V tej istej chvíli môže pritom ísť o realizáciu kresťanskej lásky, ktorej imperatív dodáva profesionálnej i dobrovoľníckej práci určitú „pridanú hodnotu“. Čo viac, dosah a význam tejto služby sa nemusí vyčerpávať u jednotlivca, ale môže byť chápaná ako služba určitej komunite – či už tej vlastnej, „cirkevnej“, alebo nejakej inej „cieľovej skupine“. V neposlednom rade má služba okrem zaopatrenia potrieb blízkeho možný dopad i na samotného slúžiaceho, ktorého naplňa a rozvíja.

Prelínanie významov pojmu služba v cirkvách a ich okolí považujeme za vhodný terén, v ktorom možno sledovať, ako cirkvi hľadajú a nachádzajú presahy svojich aktivít. Čím chcú byť cirkvi prínosné pre svoje okolie? Za čo chcú byť oceňované – a kým? Komu svoje služby sprístupňujú? Za akú cenu a na úkor čoho svoje služby prevádzkujú? Keď sa pozrieme na momenty hodnotenia rôznych poňatí „služby“, môžeme vďaka tomu popísať, ako cirkvi rozumejú svojej aktuálnej situácii a sebe samým v nej.

I civilný text môže brať Boha vážne

Prítomnosť Boha v materiáli, s ktorým sme pri príprave knihy pracovali, kolísala na intenzite. Zatiaľčo pastoračné texty odkazmi na Božie konanie oplývali, v technickom zákulisí sme sa s nimi stretali vzácnejšie. Vo výskumných rozhovoroch, ktoré sme spravidla uvádzali akademickým (a teda sekulárnym) záujmom o život a fungovanie cirkví, vstupoval Boh na scénu len zriedka – často sa zjavoval iba v náznakoch, akoby v pohyboch tušených za spustenou oponou.

Dôveru v Božiu prítomnosť a očakávanie Božích činov u našich výskumných partnerov chceme v tejto knihe rešpektovať. Aj keď Boh ako aktér presahuje možnosti našich výskumných metód, považujeme za nutné brať jeho pôsobenie vážne do tej miery, do akej ho berú vážne ľudia, ktorých svet skúmame. Božiemu aktérstvu v skúmanom poli budeme preto venovať rovnakú pozornosť, s akou sa zaujíname o praktické, svetské stránky života cirkví.

Tuto autorskú pozíciu istých „prekladateľov“ medzi náboženskými a sekulárnymi svetmi si môžeme dovoliť aj vďaka tomu, že sa náš výskumný tím skladá z praktizujúcich veriacich rôznych cirkví aj z členov bez cirkevnej príslušnosti. Pri hľadaní priliehavých interpretácií sa teda môžeme oprieť o vhľad ľudí, ktorí vyrástli v priestore náboženského jazyka skúmaných denominácií a vidia tak duchovné obsahy používaných pojmov, a tiež o nezaťažený pohľad sociálnych vedkýň a vedcov. Veríme, že tieto tímové konfrontácie prispeli k tomu, že náš text nie je redukovúci, ale ani teologický.

Struktura knihy

Kapitoly této knihy jsou pomyslně rozděleny na dvě skupiny – na více antropologické, bohaté na empirický materiál, a na ty, které dodávají potřebný právní nebo finanční kontext.

První kapitola *Obraz církví v mediálním referování o restitucích a odluce* je přehledem vývoje prezentování církví v médiích obou zemí. Slouží zároveň i jako rekapitulace nebo uvedení do problematiky restitucí a fungování církví a náboženských společností v Česku a na Slovensku. Druhá kapitola *Čo (ne)zhorí, to (ne)zhnije* zavádí čtenáře do všech studovaných církví a zkoumá představy o budoucnosti v konkrétních církevních společenstvích.

Třetí kapitola *Manažéři, nebo sourozenci stvoření?* přibližuje postoje církví k hospodaření v krajině. Čtvrtá kapitola *Církevní školy chtějí být Boží pro sekulární společnost* nabízí pohled na různé typy křesťanskosti na studovaných církevních školách. Pátá kapitola *Improvizace a tlumočení školních kaplanů* přináší detailní obraz práce jednoho typu církevních zaměstnanců ve školství.

Kontextuálně zaměřená skupina kapitol začíná šestou v pořadí s názvem *Vývoj a kontexty právní regulácie náboženského života v Česku a na Slovensku po roku 1989*. Pokračuje rozbořem v sedmé kapitole *Dvě dekády hospodaření českých církví v kontextu restitučních procesů*, která zkoumá finanční propojení církví a veřejného sektoru v širším smyslu. Poslední, osmá kapitola *Nakupujeme takové akcie, kde jsme si jistí: O církevních investicích a pastýřské impotenci* popisuje, jak a kam církve investují prostředky z finančních náhrad za nevydaný majetek.

Vzhledem k tematické i oborové pestrosti je tuto knihu možné číst buď lineárně, jak jsme ji uspořádali, nebo dle individuálních preferencí čtenářů. Na mnoha místech se snažíme podpořit diskusi mezi kapitolami

vzájemným odkazováním. Za účelem orientace v tématu restitucí jsme do knihy zařadili i přehled důležitých událostí a krátké představení studovaných církví.

Ediční poznámka

Na této knize jsme pracovali v obou jazycích výzkumníků – ve slovenštině i češtině. Vzhledem k tomu, že jsme oběma jazykům chtěli dát prostor zaznít, zvolili jsme pro celou knihu princip jedna kapitola – jeden jazyk. Pro zachování věrnosti také ponecháváme citace respondentů v jejich jazyce, i když je odlišný od jazyka kapitoly. Použité citace z rozhovorů prošly autorizací a jemnou ediční úpravou tak, aby byl zachován dojem mluveného slova. Kvůli snazší orientaci nepřekládáme názvy církví, konferencí apod., zůstává tedy například Evanjelická církev augsburského vyznania a Českobratrská církev evangelická.

Poděkování

Děkujeme všem farnostem, sborům a komunitám, které nám otevřely dveře do svého každodenního života a umožnily nahlédnout, jak přemýšlí o své budoucnosti a dilematech s ní spojených. Všem respondentům děkujeme za čas, který si na rozhovory s námi našli, každé setkání bylo pro výzkum obohacujícím, i když se všechny příběhy do knihy nevešly.

Zvláště bychom chtěli poděkovat těmto osobám, které nám pomáhaly v průběhu celého výzkumu (v abecedním pořadí podle příjmení): Roman Baranovič, Milan Bochnička, Martin Čech, Naděje Čejková, Miroslav Čurlík, Richard Dračka, Juraj Ďurnek, František Eliáš, Elva Frouz, Tereza Gafna Váňová, Kristýna Hanáková, Michal Hegr, Ladislav Heryán, Tomáš Holub, Martin Horák, Luboš Hošek, Ján Hríb, Petr Hruška a chebská pastorační rada, Naděžda Chytilová, Dan Chytil, Saša Jacobea, Tomáš Jun, Ondřej Kolář, Maroš Kuchár, Radim Kuchař, Michala Mariňáková a kolektiv z farnosti Plzeň – Severní předměstí, Josef Prokeš, Kateřina Pulkrábková, Pavlína Radová, Miloš Rejchrt, Jana Sládeková, Vojtěch Soudský, František Svoboda, Jozef Stanovský, Miriam Szökeová, Marta Vacušková, Kamila Viktorová, Helena Wernischová, Hana Zuntová.

Díky patří i těmto institucím (v abecedním pořadí): Bratrská škola v Praze, Církevní ZŠ a SŠ Plzeň, Církevná základná škola Narnia,

Církevní gymnázium Plzeň, Česká biskupská konference, Dívčí katolická škola v Praze, Evanjelická spojená škola Liptovský Mikuláš, farnost Velehrad a komunita jezuitů na Velehradě, Farní sbor ČCE Brno II – Blahoslavův dům, Komunita Noe, Křesťanská akademie, Křesťanská základní škola Nativity Děčín, Mateřská škola kardinála Berana, Rehoľa piaristov na Slovensku, Rolnička v Soběslavi, Salesiánská farnost a centrum Kobylisy, Stojanovo gymnázium na Velehradě, Ústřední církevní kancelář Českobratrské církve evangelické.

Realizace výzkumu by byla nemyslitelná bez administrativní a projektové podpory Evy Horníčkové a Hany Pátkové z Univerzity Karlovy.

Seznam literatury

- Beláňová, A. 2018. Být kaplanem v Česku: Zdroje nejistoty a nacházení opory. *Český lid* 105 (1): 25–43.
- Beláňová, A. 2020. Kdo je vlastně kaplan? Sociologické mapování. *Universum* 1: 26–29.
- Beláňová, A., Trejbalová, T. 2020. Prvních deset let jsem si s personálem netykal. Pozice kaplana v české věznicí. *Sociológia – Slovak Sociological Review* 52 (1).
- Boltanski, L., Thévenot, L. 2006. *On Justification: Economies of Worth*. Princeton University Press.
- Doskočil, O., Beláňová, A. 2021. Hospital Chaplaincy during the Covid-19 Pandemic. *Cari-tas et veritas* 11 (1): 128–148.
- Nešpor, Z. R. 2020. *Česká a slovenská religiozita po rozpadu společného státu: Náboženství Dios-kúrů*. Karolinum.
- Spalová, B., Liška, M., Picková, T. 2019. Klášteření: Morální ekonomie klášterů benediktin-ské tradice v ČR v postrestitučním období. *Biograf* 69–70: 3–36.
- Tížík, M. 2021. Na východ od Česka alebo ako porovnávať náboženstvo v Česku a na Slo-vensku. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57 (1): 105–121.

Přehled důležitých událostí po roce 1948

Barbora Spalová, Ivana Lukeš Rybanská, Miroslav Tížik

- 1948 Schválení zákona o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě, zákon č. 46/1948 Sb.), kterým církve a náboženské společnosti pozbyly vlastnických práv.
- 1949 Vládnoucí KSČ zavedla nový model církevní politiky (zákon č. 217/1949 Sb.), který počítal s přímým financováním platů duchovních a ústředí uznaných církví a náboženských společností (zákon č. 218/1949 Sb.).
19. 11. 1989 Ve zveřejněném *Provolání Občanského fóra* požadovali zástupci občanské společnosti také náboženskou svobodu.
25. 11. 1989 „Důsledná odluka církví a státu“ se stala jedním z hlavních dvanácti požadavků veřejnosti v dokumentu *Programové vyhlásenie Verejnosti proti násiliu a Koordinačného výboru slovenských vysokoškolákov*.
- prosinec 1989 Zrušení tzv. náboženských trestných činů, například maření dozoru nad církvemi.
- leden 1990 Přijetí zákona, který zrušil rozhodnutí o státním souhlasu s ustanovením a působením duchovních a o dozoru nad správou a disponováním s majetkem církví (zákon č. 16/1990 Sb.).
- červen 1990 Do platnosti vstoupil tzv. školský zákon, kterým bylo zrušeno ustanovení o povinnosti jednotné ideové orientace výchovy a vzdělávání, čímž byl umožněn vznik nestátního školství, tj. škol církevních a soukromých (zákon č. 171/1990 Sb.).

- srpen 1990 Takzvaný výčtový zákon, o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého, umožnil vrátit zejména řádům budovy klášterů. Šlo o necelých 200 objektů (zákon č. 298/1990 Sb.).
- únor 1991 Přijetí ústavního zákona, kterým se do Ústavy ČSFR začlenila Listina základních práv a svobod. Její součástí je deklarace zaručení „svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání“ (zákon č. 23/1991 Sb.).
- červen 1991 Přijetí zákona o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, jehož součástí byl blokační paragraf. Ten zabránil převodu vlastnictví majetku církvi, náboženských společností, řádů a kongregací do vyřešení restituční situace (zákon č. 229/1991 Sb.).
- srpen 1991 Novelizace výčtového zákona, kterým byly vráceny další budovy církevním institucím. Celkový počet budov požadovaných ve výčtových zákonech byl asi 270 na území celého Československa (zákon č. 338/1991 Sb.).
- září 1991 Zákon o svobodě náboženské víry stanovil podmínky registrace církví a náboženských společností, ukotvil definici církve a člena církve (zákon č. 308/1991 Sb.).
- listopad 1991 Přijetí zákona o době nesvobody (zákon č. 480/1991 Sb.), který uznal oběti předchozí (komunistické) moci jako oběti nedodržování lidských práv, a to včetně církví.
- březen–duben 1992 Česká národní rada přijala zákon o registraci církví a náboženských společností (zákon č. 161/1992 Sb.). Na Slovensku byl v té době přijat mnohem restriktivnější zákon (zákon č. 192/1992 Sb.).
- 1992 Zablokování návrhu restitučního zákona slovenskou částí Federálního shromáždění.
- 1993 V prvním roce samostatného Slovenska byl Národní radou Slovenské republiky přijat zákon o zmírnění některých majetkových křivd způsobených církvím a náboženským společenstvem (zákon č. 282/1993 Z. z.).
- 1997 Kauza Triptych, ve které tajná služba Slovenské republiky (SIS) na straně vládnoucího hnutí HZDS Vladimíra Mečiarova pomocí provokace zdiskreditovala katolického biskupa Rudolfa Baláže. Šlo o fingování prodeje oltářní série tří obrazů ze 16. století.
- říjen 2000 Přijetí slovenského zákona, který zpřesnil definici církve zdůrazněním, že jde o spojení lidí náboženskou vírou,

a doplněním možnosti uznaných církví podepisovat smlouvy se státem (zákon č. 394/2000 Z. z.).

- listopad 2000 Přijetí Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou (zákon č. 326/2001 Z. z.), tzv. Vatikánské smlouvy. Jednání začalo v roce 1997 za vlády Vladimíra Mečiara, podepsal ji premiér Mikuláš Dzurinda. Předpokládá přijetí čtyř vykonávacích smluv, proto se jí říká i Vatikánské smlouvy. Má mezinárodněprávní charakter.
- leden 2002 První rozšiřování náboženského pole bylo v Česku ukončeno přijetím tzv. církevního zákona (zákon č. 3/2002 Sb.).
- květen 2002 Dalších jedenáct církví podepsalo se Slovenskou republikou smlouvu kopírující obsah tzv. Vatikánské smlouvy. Protože nemají mezinárodní subjektivitu, uzavřeli ji formou prezidentské smlouvy (zákon č. 250/2002 Z. z.).
- 2005 Zákonem a následným usnesením Národní rady Slovenské republiky (zákon č. 161/2005 Z. z.) došlo k vymezení předmětu restitucí z období před únorem 1948, které se vztahovaly na tři oprávněné subjekty (katolickou církev, Evanjelickou církev a. v. a Reformovanou křesťanskou církev – kalvínov).
- červenec 2012 Trnavský arcibiskup Róbert Bezák byl papežem Benediktem XVI. prostřednictvím slovenského nuncia požádán, aby podal demisi. Důvody nejsou veřejnosti dodnes plně známy. Situace rozdělila slovenskou veřejnost na tu, jež situaci vnímá jako nespravedlivost a výsledek zákulisních her, a tu, která ji bez výhrad respektuje.
- prosinec 2012 V Česku byl přijat zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi, čímž se dořešily restituce církevních majetků v České republice, a to včetně horizontu odluky církví od státu do roku 2043. Každý rok se církvím snižuje státní příspěvek na činnost o 5 % (zákon č. 428/2012 Sb.).
- 2017 Na Slovensku byly ještě zpřísněny podmínky registrace církví a náboženských společností, a to zvýšením požadovaného počtu členů na 50 000 občanů Slovenské republiky (zákon č. 39/2017 Z. z.).
- květen 2019 Návrh KSCM na zdanění finančních náhrad za nevydaný církevní majetek prošel českým parlamentem. Následně jej zrušil Ústavní soud ČR svým náležením z 1. 10. 2019.

- říjen 2019 Na Slovensku přijatý zákon o finanční podpoře církví a náboženských společností (zákon č. 370/2019 Z. z.) ukončil dosavadní diskusi o možnosti finanční odluky státu a církví.
- 2029 Po tomto roce přestane být registrovaným církvím v České republice vyplácen příspěvek na činnost.
- 2042 Skončí výplata finančních náhrad za majetek nevydaný v církevních restitucích. Celkový objem finančních náhrad činí 59 miliard Kč plus inflace.

Krátké představení studovaných církví

Adam Gajdoš, Ivana Lukeš Rybanská

Římskokatolická církev v Česku

Římskokatolická církev je v Česku největší křesťanskou církví a tvoří ji osm diecézí sdružených do dvou provincií (české a moravské). Historicky má dvě arcibiskupství – Prahu a Olomouc. Během 20. století se její postavení zásadně změnilo. Přispěl k tomu vývoj během období socialismu – likvidace klášterů, omezení náboženské svobody, znárodnění majetku a následné vytvoření finanční závislosti na státu.

V roce 2021 se k římskokatolické církvi v Česku přihlásilo 977 000 obyvatel, tedy 9,3 % z celkového počtu obyvatel. Biskupové všech diecézí spolupracují v České biskupské konferenci (ČBK). Její předseda je hlavním mluvčím katolické církve v zemi a reprezentuje názory celé konference. V tomto orgánu jsou na odborných pozicích zaměstnaní i laici nebo příslušníci jiných denominací. ČBK úzce spolupracuje s Konferencemi vyšších představených ženských a mužských řeholí. Je také přidruženým členem Ekumenické rady církví.

Na úrovni 2 280 farností se do organizace a provozu zapojují v různé míře také laici. Děje se tak mimo jiné prostřednictvím ekonomických a pastoračních rad, z nichž je povinná pouze ta ekonomická. Jen v plzeňské diecézi jsou z rozhodnutí místního biskupa povinné i pastorační rady. Mezi farnostmi se míra aktivity i iniciativy věřících zapojených do rad liší dle místních okolností.

Římskokatolická církev na Slovensku

Římskokatolická církev je na Slovensku největší církví, skládá se z osmi diecézí, které jsou rozděleny do západní a východní provincie. Stejně jako v Česku její situaci ovlivnila likvidace řeholí, zestátnění majetku a vytvoření finanční závislosti na státu v době socialismu. Významnější zde byla tzv. podzemní církev, která se zapojila do odporu vůči komunistickému režimu. Největším protestem před sametovou revolucí byla svíčková manifestace v březnu roku 1988 vyzývající k respektování náboženské svobody. Na rozdíl od Česka byly na Slovensku v roce 2000 podepsány tzv. Vatikánské smlouvy, které ve formě mezinárodněprávní smlouvy upravují vztah Slovenské republiky a Vatikánu, a tím pádem závazky státu ke slovenské katolické církvi.

K setrvale největší církvi na Slovensku se při sčítání v roce 2021 přihlásily 3 miliony (tedy 56 %) obyvatel. Navenek církev reprezentuje Konference biskupov Slovenska (KBS), jejímiž členy jsou kromě římskokatolických také řeckokatolictví biskupové. Na území Slovenska se nachází téměř 1 500 farností, v nichž jsou povinné ekonomické rady, ovšem není známo, nakolik fungují spíše formálně a nakolik skutečně rozhodují o směřování farností. Pastorační rady jsou dobrovolné.

Českobratrská církev evangelická

Českobratrská církev evangelická (ČCE) vznikla v roce 1919 sjednocením dvou protestantských církví tolerovaných od konce 18. století – reformované (helvétské) a luterské. Navzdory odlišným věroučným důrazům spojoval tyto církve vztah k dědictví české reformace a užívání českého jazyka. Spojená církev, v níž reformovaná tradice od začátku početně převažovala, zažila ve dvacátých a třicátých letech 20. století období budování a rozkvětu. To bylo krom jiného podpořeno tzv. přestupovým hnutím, při němž se desetitisíce dřívějších katolíků staly evangelíky. Během prvních třiceti let narostl počet členů z necelých 200 000 na dvojnásobek. Období po roce 1945 přineslo ČCE nečekaný územní rozvoj do oblastí a budov opuštěných vyhnanými německými protestanty.

Dnes je ČCE s 248 farními sbory a 33 000 členy (Sčítání lidu, domů a bytů 2021) třetí nejpočetnější křesťanskou církví v ČR – po římskokatolické a pravoslavné. Organizována je podle presbyterně-synodního modelu, v němž si každý sbor volí vlastní samosprávu (tzv. staršovstvo), a nejvyšším zákonodárným a rozhodovacím orgánem celé církve je synod

tvořený zástupci 14 nižších územněsprávních jednotek, tzv. seniorátů. Pro účely exekutivy volí synod šestičlennou Synodní radu složenou napůl z ordinovaných a neordinovaných členů církve. ČCE je součástí Ekumenické rady církví.

Evanjelická církev augsburského vyznania

Evanjelická církev augsburského vyznania na Slovensku (ECAV) se jako historická církev hlásí k Lutherově německé reformaci. Součástí její tradice bylo až do druhé poloviny 20. století používání Bible v kralické češtině a zpěv z Třanovského kancionálu. Snahy o spojení převážně slovenské luterské církve s převážně maďarskou reformovanou církví v 19. století ztroskotaly na sporech o národní a jazykový charakter vznikajícího společenství.

K ECAV se v roce 2021 přihlásilo 287 000 (tedy 5,3 %) obyvatel, což z luteránů činí druhou nejpočetnější křesťanskou konfesi na Slovensku. Církev tvoří kolem 320 samostatných sborů sdružených ve 14 regionálních seniorátech, které jsou rozděleny mezi dva distrikty. Presbyterně-synodní uspořádání, v němž rozhodovací pravomoci náležejí presbyterstvům voleným konventy na čtyřech různých úrovních, doplňuje trojice přímo volených biskupů (dva distriktuální a jeden „generální“). Ti svůj pastýřský úřad vykonávají ve spolupráci s tzv. laickým dozorcem či dozorkyní, kteří jsou rovněž voleni.

Bratrská jednota baptistů v Česku

Bratrská jednota baptistů (BJB) vznikla v roce 1919 jako sdružení českých a slovenských sborů pod jménem Bratrská jednota Chelčického. Teologicky navazuje na radikální reformační hnutí a historickou Jednotu bratrskou, ale také na misijně zaměřená evangelikální hnutí 19. a 20. století. Po roce 1948 patřila BJB k režimem nejtvrději pronásledovaným církvím v Československu. K růstu počtu sborů i jejich rozmanitosti výrazně přispěli reemigranti z českých enkláv, kteří se přistěhovali zejména do pohraničních oblastí po roce 1945 a pak po pádu komunismu.

Uspořádání BJB následuje kongregační princip, podle něhož jsou jednotlivé sbory správně, teologicky i finančně plně samostatnými církvemi a sdružováním do vyššího celku („jednoty“) se nezavazují podřizovat vyšší organizační instanci. Sbory jsou řízeny volenými presbyterstvy,

své kazatele samy zaměstnávají a také samy rozhodují o teologických důrazech nebo podobě bohoslužeb. Hlavním rozhodovacím orgánem BJB coby sdružení sborů je Sjezd delegátů, složený ze zástupců jednotlivých sborů podle jejich početnosti. Česká BJB měla v roce 2021 podle sčítání asi 3 100 členů v 41 sborech. Více než desetina z nich byla jinojazyčných. Přes rozdělení BJB na českou a slovenskou část v roce 1994 spolu obě udržují čilé kontakty.

Bratrská jednota baptistů na Slovensku

Bratrská jednota baptistů (BJB) na Slovensku sdílí organizační charakteristiky, teologické důrazy i značnou část historie s baptisty v Česku. Na rozdíl od situace v českých zemích, kde až do roku 1949 působily sbory v rámci spolkového zákona, získali baptisté na území Uherska státní uznání již před první světovou válkou. Ač v menší míře, i na Slovensku patří k důležitým impulzům rozvoje baptismu poválečná reemigrantská vlna.

Na Slovensku má BJB přibližně 3 500 členů žijících ve 26 sborech, které se nacházejí hlavně v okolí Bratislavy, na Liptově, na Gemeru, na jihu Slovenska a v některých větších městech. Vzhledem k aplikaci kongregačního principu se sbory mohou od sebe významně lišit. V některých si například povolávají kazatele ze zahraničí.

NABOZENSTVI
JE
OPIUM
LIOSTVA